IL-QIMA TA' ĠUNONE U L-KNISJA TA' *SANTA MARIA DELLA PORTA*

(MINN TA' G. DARMANIN-DEMAJO P.L.)

Ġunone (alla falz) kienet meqjuma f'dawn il-gżejjer sa minn żmien il-Feniċi. Il-Kittieba jgħidu li kienu waqqfulha maqdes fuq il-għolja fejn il-lum jinsab Sant'Anġlu.

Sa erba' mitt sena ilu, xi fdal ta' dan il-maqdes kien għadu jidher imxerred 'il hemm u 'l hawn. Dan igħidu min rah b'għajnejh bħal Quintinus — Awditur tal-Gran Mastru L'Isle-Adam — u l-kittieb sqalli Fazello.

Il-kobor tal-ġebel—kif fissruh dal-kittieba—iġagħlek taħseb li dan il-maqdes kien mibni qabel il-Feniċi, ingħidu aħna sieħeb dawk l-imqades l-oħra ta' Żmien il-Ġebla li bihom ninsabu miżgħuda: ġie nbagħad minnhom mogħti 'l Astart għax lil din kienu jqimu l-Feniċi sa minn qabel ma ġew hawn.

Dan il-bini tal-għaġeb, hekk kif kien jaħkem il-Port, kien ta' l-akbar qima għall-baħħâra ta' dak iż-żmien, li lil din l-alla kienu jgħodduha bħala sidt il-port. Dan, żmien il-Griegi, kien jismu il-Port ta' Ġunone *(Eros Lemin)*. Għalhekk l-istess Kursari —ħallelin tal-baħar—kienu jħarsuh u jibżgħu għalih.

Il-għana li kien fih dan il-maqdes kien xi ħaġa kbira. Igħidu l-Kittieba li għal tliet darbiet ġie misruq minn bosta minn dan il-għana.

L-ewwel serqa saret--xi mitejn sena qabel Kristu—minn armata ta' Messinissa li kien sultan tan-Numidja. Nafu li l-Kmandant ta' din l-armata ta lis-sultan tiegħu żewġ sinniet kbar ta' l-avorju li kien ħadhom minnu. Għal l-ewwel is-sultan ħa wisq gost bihom, iżda mita sama' mnejn kienu ġew, bagħathom malajr lura b'tabella fejn jitlob maħfra talli żammhom għad illi ma kienx jaf mnejn kienu (1). It-tieni serqa kienet imġiegħlha mill-Pretur Ruman Cajus Verres 63 Q. K. Ċiċerun, li ħarrek lil Verres quddiem is-Senat Ruman, juri li l-ħwejjeġ misruqa kienu ta' għana u għadd liema bħalu (2). It-tielet serqa isemmiha Quin-

(1) BRES. *Malta Antica IV c. IV.*
(2) VASSALLO *Storia di Malta c. IV.)*

tinus bla ma jsemmi fliema ħabta saret; igħid li s-serqa saret mill-pirata Gader.

Jaħsbu li l-kolonna tal-granit li tinsab fil-knisja tal-Forti Sant'Anġlu kienet ta' dan il-maqdes. Din insabet ma' dak il-fdal li kien għadu jidher sa ma wasal hawn l-Ordni.

Fil-Mużew hemm tliet baxx-rilief tar-rħam abjad li jaħsbu li kienu tiegħu. Dawn insabu ġo Sant'Anġlu mita kienu jtaqqbu biex igħaddu l-ilma mill-Forti għall-Birgu. L-Abbé Navarino jaħseb li nsabu bejn l-1647 u l-1661, iżda Mons Bres igħid li Guliermu Rovilio kien semmihom f'xogħol tiegħu li ħareġ fl-1581. Dawn il-baxx-rilief jġuru wċuh ta' nisa: iktarx ta' slaten.

Ma tistâx tgħid kif spiċċa dan il-maqdes. Sata' nqered bis-serq, kemm ukoll bit-terremoti. Żmien il-Konti Ruġġieru (1090) ħafna braġ kien għadhom jinsabu f'dawn l-inħawi li wara żmien inqdew bihom għal bini.

Xhieda tal-qima li kellhom missirijietna lejn din l-alla huma l-għadd kbir ta' flus, midalji u tifkiriet oħra li għandna bix-xbieha u t-tifkira tagħha.

* * *

Il-belt kapitali ta' Malta—il-lum jisimha Mdina—kienet, fi żmien il-Griegi u r-Rumani, jisimha Melita, bħal ma kien jisimha l-gżira kollha, u kienet kbira daqs xi ħames darbiet li hija l-lum. Is-sisien għadhom jidhru sal-lum f'Għariexem u fi bnadi oħra.

Kellha żewġt ibwieb. Il-wieħed jismu "*taċ-Ċawla*" (Via Boschetto) u l-ieħor "*ta' Ħal Pilatu*" (Via St'Agata). Qrib wieħed minn dawn l-ibwieb kienet tinsab statwa tar-rħam, xbieha ta' Ġunone (1). Il-belt kienet imħarsa minnha.

Din kienet il-Belt ta' Malta fejn għammar San Pawl mita ġie jxerred fostna l-ewwel żerriegħa tat-twemmin Nisrani.

* * *

Dawk iż-żminijiet spiss kien jiġri li dawn l-allat foloz kienu jinfixlu wieħed fl-ieħor u jinbidlu fl-isem u fil-ħila.

Insibu li l-qima ta' Ġunone, li bdiet f'Sidone taħt l-isem ta' Astoret, ġriet mal-pajjiżi kollha ta' żmien il-qedem.

Astoret tal-Feniċi kienet, tista' tgħid, fuq l-allat l-oħra tagħhom. Kienet is-sultana tan-natura u tal-wild.

(1) Kullma qal is-Sur Darmanin Demajo fuq din l-istatwa u l-knisja ta' *Santa Maria della Porta*, ħadu mid-dokumenti li sab fl-Arkivju tal-Katidral Vol. 1 faċċ. 17-23.

Il-Griegi xebbhu u għaqqdu lil Astoret ma' Ġunone u ma' Artemja.

Il-Kartaġiniżi għarfuha taħt l-isem ta' Tanet, u l-kittieba latini jsemmuha "*Juno Cœlestis*" jew "*Virgo Cœlestis*".

* * *

Mita s-Saraċini ċekknu l-Belt, ġarrew din ix-xbieha ta' Ġunone u qegħduha ġo niċċa fix-xellug tal-bieb.

Il-gwarniċa ta' dal-bieb, għadha sal-lum tidher mal-ħajt ħdejn Porta Maggiore. Il-bieb kien wisq iżjed baxx milli hu l-lum, ngħidu aħna bħal dak ta' Bieb-il-Għariexem. Il-Belt, hekk imċekkna, semmewha Mdina.

Għad illi missirijietna ma kenux jaħmlu d-dehra ta' din l-istatwa, biex ma jatux xi jgħidu lill-Għarab, għal l-ewwel, ma wrewx irwieħhom kontra tagħha, iżda, mita setgħu, ma baqgħux li ma farkulhiex rasha u idejha biex itellfulha xbihietha.

Mita fl-1090, il-Konti Ruġġieru ħeles lil Malta mill-ħakma tal-Għarab, il-Maltin — fuq il-għada li kellu l-imperatur Kostantinu li jibni bini mqaddes f'postijiet li qabel kienu swew lil l-allat— waqqfu knisja f'ġieh il-Verġni Mqaddsa hemm fejn qabel kien hemm ix-xbieha ta' Ġunone.

Għad li ma nafux sewwa fliema sena nbniet dil-knisja, bilfors li kienet minn l-ewlenin. Mons. Duzina, li żâr Malta fl-1575, isemmiha fost dawk li żâr.

Fl-1591 kienet sejra tittieħed mill-Konfraternita ta' Santa Barbara u fl-1592, wara l-pesta, ġiet imsemmija għal Santu Rokku u taħt dan l-isem insibuha fl-1780 mal-knejjes li kien jagħmel minnhom l-Isqof imsemmija minn Ferris fl-Istorja tiegħu tal-Knejjes ta' Malta u Għawdex.

Minnħabba l-ħsara li ġarrab il-Katidral fit-terremot ta' l-1693, il-Kapitlu dam jiffunzjona f'din il-Knisja għal tliet xhur.

Kien xi żmien li dil-knisja qagħdet għal skola tan-nekromazija. Nekromazija hi bħal sħar li bih jobsru billi jitkellmu mal-mejtin. Iżda mita dil ħaġa ġiet projbita, il-knisja swiet għat-tagħlim.

Fl-1727, il-Gran Mastru Vilhena ried jagħmel xi tiswijiet fil-bini ta' dik in-naħħa, fuq pjanta ta' l-inġinier Mondion. Dan kien Kavalier ta' l Ordni.

Għal din it-tiswija kellu jispiċċa l-bieb il-qadim, kif ukoll kellha tinħatt il-knisja ta' *Santa Maria della Porta.* Fejn kienet il-

knisja saret biċċa mill-bitħa tal-Palazz Maġistrali, il-lum *Connaught Hospital.*

Biex tinħatt il-Knisja kienet tinħtieġ ir-rieda ta' l-Isqof. Il-Baruni Markanton Inguanez talab lil l-Isqof, u dan wara li wegħduh li jibnulu oħra quddiem il-Knisja tal-Karmnu, qal iva.

Sa da't-tant, in-nies kienet insiet dak il-ġisem bla ras fin-niċċa, u dik il-mibegħda ta' missirijiethom mietet biż-żmien. Iżjed: dik ix-xbieha—li tqiegħdet fix-xellug tal-bieb il-ġdid b'wiċċ ġdid tar-rħam—ittieħdet bi xbieha tal-Madonna: iktarx ħasbuha xi madonna stil Biżantin.

B'dana kollu, il-mibegħda lejn l-alla falż reġgħet dehret fihom mita għarfu x'kienet dik l-istatwa. Haġġruha u laqqmuha "Is-sewda".

U hekk, fil-ħin li għabet il-Knisja tas-Sultana tas-Sema, ix-xbieha ta' l-alla falz damet għal seklu u nofs oħra qiegħda għad-daħk tal-Poplu. Inbagħad tqiegħdet il-mużew mal-fdalijiet l-oħra ta' żmien il-qedem, bħala biċċa xogħol orjentali u fl-istess ħin biex turi bid-dieher il-mibegħda lejha ta' missirijietna, mita kienet għabet minnhom kull xorta ta' ġieh u ta' qima lejha.

S.